

ПРАВОВА ПРИРОДА ЗАГАЛЬНИХ ЗАСАД ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Проблема розроблення теоретичних основ регулювання суспільних відносин завжди є актуальною, зокрема проблема правової природи, сутності основних засад цивільно-правового регулювання, які традиційно називають принципами цивільного законодавства. Адже спрямовуючим центром механізму правового регулювання є принципи права.

Сучасні процеси, що відбуваються в українському суспільстві і державі, зумовлюють необхідність виділення і осмислення принципів усіх галузей права, зокрема цивільного права.

Ураховуючи всі ці обставини, необхідно підкреслити також важливість і актуальність даного питання у зв'язку із завданнями, що стоять перед судовою системою Української держави.

Питання про природу принципів права в юридичній літературі розглядається давно. До нього зверталися як провідні радянські правознавці, так і учені-юристи, що займаються дослідженнями в галузі сучасного права.

ЦК України у ст. 3 вперше закріпив загальні засади цивільного законодавства.

Проте у науці цивільного права цей термін в його самостійному значенні не вживається, тому вчені, досліджуючи загальні засади цивільного законодавства, називають їх правовими принципами.

У Словнику української мови Бориса Грінченка поняття принципів не згадується. Натомість, вживаним було поняття «засади» у значенні «підгрунття, основа».

За словником С. Ожегова «принцип — це переконання, основне засадне положення», «засада — першоджерело, основа, принципи, основні положення» [1, 92; 2, 561, 640].

За словником В. Даля, «принцип — це наукова або етична засада, правило, основа, від якої не відступають», «засада» — джерело, основа» [3, 431, 494].

З цього філологічного аналізу виходить, що терміни «принцип», «засада» — це фактично тотожні поняття, принаймні надзвичайно близькі.

Немає єдності і в законодавчих актах. Так, у Земельному кодексі (ст. 50) йдеться про принципи правового регулювання, у законах «Про прокуратуру» (ст. 6) та «Про адвокатуру» (ст. 4) — про принципи діяльності прокуратури та адвокатури, у Господарському кодексі (ст. 6) — про загальні принципи господарювання, у Сімейному кодексі (ст. 7) — про загальні засади регулювання відповідних відносин.

Таких прикладів можна наводити багато, що свідчить про вживання цих понять законодавцем як тотожних чи про відсутність єдиних правил законодавчої техніки.

ЦК України у ст. 3 вперше закріпив загальні засади цивільного законодавства, якими є: 1) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; 2) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; 3) свобода договору; 4) свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; 5) судовий захист цивільного права та інтересу; 6) справедливість, добросовісність та розумність.

Крім того в ЦК України загальні положення про зобов'язання розташовані в окремій главі, де в п. 3 ст. 509 ЦК України зазначено, що зобов'язання має ґрунтуватися на засадах добросовісності, розумності та справедливості.

Перелік засад, наданих у ст. 3 ЦК України не є вичерпним. Частина 1 ст. 1 ЦК України містить норму про те, що цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників.

На думку Н. П. Асланян, категорію «засади» необхідно розглядати залежно від методологічних орієнтацій і як об'єктивні чинники правотворення, і як керівні ідеї, що знайшли закріплення в позитивному праві, тобто є принципами законодавства [4, 6].

На думку Е. Г. Комісарової, правові ідеї (принципи) і загальні засади знаходяться в одній правовій системі, хоча і на різних рівнях, і, безумовно, потребують розмежування. Так, принцип в праві — це правова ідея, яка у вигляді даних науки, розробок видних юристів і політичних діячів тою або іншою мірою впливає на розсуд законодавця. Загальні засади — це узагальнення нормативного рівня як результат проходження науково абстрагованих ідей через свідомість законодавця, що безпосередньо виявилось в матерії об'єктивного права. Тобто загальні засади — категорія історична, вона — результат тривалого розвитку права. Правові принципи багато років знаходяться на межі теорії і права, стають правовими постулатами, утілившись на певному етапі буття в нормативні засади [5, 19].

Погоджуючись у цілому з останнім твердженням, зробимо висновок, що під словосполученням «загальні засади» необхідно розуміти ті принципи цивільного права, які вже знайшли своє місце у законодавстві, а під терміном «правові принципи» необхідно розуміти основні ідеї цивільного права. Однак за своєю сутністю ці поняття дуже близькі, оскільки розроблені наукою, суспільством, історичним розвитком принципи цивільного права визначають ті принципи (основні засади), що будуть кінець кінцем закріплені у позитивному праві.

Звичайно, не можна затверджувати, що закріплення того або іншого теоретичного поняття в тексті нормативного акта і є неспростовний доказ його глибокої теоретичної обґрунтованості. Але не можна не ураховувати ту обставину, що об'єктивне право — це продукт тривалого історичного і культурного розвитку людства, а тому неможливо заперечувати значення легальних понять, що містяться в ньому. Вони — найважливіший і, мабуть, первинний засіб аргументування в юридичній науці. Їх можна розглядати як самостійно, так і в сукупності з іншими додатковими джерелами аргументування.

Спочатку їх зміст визначається суспільними потребами. Суспільні відносини, які складаються у реальному житті, отримують пізніше регламентацію і захист з боку держави у комплексах суб'єктивних прав учасників правовідносин. Виникнення принципів права як загальносоціальних є необхідною умовою наступного їх закріплення у вигляді юридичних принципів і норм, що свідчить про актуальність їх для суспільства і необхідність їх юридичного оформлення [6, 18].

У цих принципах виражається суть цивільно-правових відносин, їх основоположні риси і ознаки. З одного боку, вони об'єднують норми цивільного права в єдине ціле, самостійну галузь, а з іншого — відрізняють дану галузь від інших галузей права.

Тому будь-яка норма цивільного права не може суперечити його принципам, наприклад закріплювати нерівноправне положення учасників майнових відносин або порушувати свободу договору, надавши органам державної влади право контролю за цією стороною діяльності фізичних і юридичних осіб. Інакше норма є або законотворчою помилкою, або нормою адміністративного права, або іншої галузі публічного права, метод правового регулювання яких характеризується нерівністю учасників правовідносин і наявністю державного контролю.

Хоча в конкретних галузях права застосовуються практично всі конституційні принципи, проте в ранг принципів галузі права переходять лише ті з них, які прямо і безпосередньо належать до предмета відповідної галузі права.

Принципи галузі права повинні відображати сукупність властивостей предмета або методу правового регулювання. Так, принципи цивільного права, закріплені ст. 3 ЦК України, характеризують: особливості правового статусу учасників цивільних правовідносин (рівність учасників правовідносин і неприпустимість втручання кого-небудь в приватні справи); специфіку правового становища об'єкта правовідносин (недоторканність власності); основи правового порядку, здійснення і захист цивільних правовідносин (свобода договору, безперешкодне здійснення цивільних прав, забезпечення відновлення порушених прав, їх судовий захист).

Не будь-яке загальне нормативне положення може претендувати на роль принципу галузі права. Як принципи галузі можуть виступати лише такі положення, які характеризують найбільш стійкі і необхідні властивості предмета правового регулювання або необхідні і стійкі зв'язки його компонентів і мають загальне значення в межах всієї галузі права, для кожної її норми. Тому процес виведення і обґрунтування принципів галузі права є найскладнішим пізнавальним завданням.

При цьому ознаками принципів права є: регулятивність; внутрішня єдність, що простежується в їх системно-структурній внутрішній збалансованості, несуперечності, інтегрованості і водночас диференційованості на певні види; їх об'єктивна обумовленість, тобто їх відповідність характеру суспільних відносин, економічних, політичних, ідеологічних процесів, що відбуваються у суспільстві; матеріалізація їх у праві шляхом безпосереднього формулювання

у нормах права (текстуального закріплення) або виведення принципів прав із змісту нормативно-правових актів (змістовне закріплення); їх історичність [7, 165].

До найсуттєвіших ознак принципів цивільного права слід віднести їх внутрішню єдність, об'єктивну зумовленість, тобто відповідність суспільним процесам; ідеологічність, оскільки вони є формою суспільної свідомості, яка здійснює ідейний, інформаційно-виховний вплив загального характеру.

Відомі два способи виразу принципів права: безпосереднє формулювання їх у нормах права (текстуальне закріплення) і виведення принципів права зі змісту нормативно-правових актів (змістовне закріплення).

У ЦК України цілком справедливо виділені загальні засади-принципи цивільного законодавства, адже це сприятиме вдосконаленню правової реформи в Україні. Текстуальне закріплення принципів цивільного права у ЦК України сприятиме розвитку приватноправових відносин.

Ми дійшли висновку, що категорія «принципи права» повинна використовуватись у всіх випадках, коли йдеться про відправні ідеї і положення, які належать до цивільного права. А, додержуючи логіку законодавця, «загальними засадами цивільного законодавства» необхідно вважати вже закріплені у законодавстві принципи цивільного права. Тобто ці терміни ні в якому разі не можуть протиставлятися, а є однаковими за своєю суттю, але різними за способом вираження.

Принципи цивільного права та загальні засади цивільного законодавства однакові в тому, що є основними засадами, які проходять через все цивільне право, зумовлюючи зміст кожного з його інститутів і його норм. Вони є основами, базою таких важливих суспільних відносин, як майнові і особисті немайнові відносини. В цьому значенні принципи цивільного права закріплюють приватноправовий характер цивільних відносин і є орієнтирами при ухваленні правових рішень.

Їх різниця у тому, що невід'ємною ознакою загальних засад законодавства є точне формулювання і нормативне закріплення в чинному законодавстві.

А також у правозастосуванні вони діють безпосередньо, а тому слід приділити пильну увагу розробленню даної категорії норм.

Найбільш активно принципи цивільного права покликані застосовуватися за наявності пропуску в праві. Тобто за відсутності в законі норми, яка регулювала б ті або інші відносини, безпосередньому застосуванню підлягають принципи цивільного права, разом з сумлінністю, розумністю і справедливістю дій учасників правовідносин.

Актуальним вважається вивчення принципів права через те, що в сучасній правовій науці склалось уявлення про принципи як такі, що офіційно закріплені в законодавстві. Крім того, відбувається звуження значення принципів у правозастосуванні та обмеження їх діяльності. Провідні ідеї розглядаються як допоміжні при виборі норм для застосування та не застосовуються для безпосереднього регулювання.

Принципи права, пронизуючи всі правові норми, є хребтом правової системи

держави, виконують важливу роль у регулюванні суспільних відносин. Строге і точне додержання вимог права означає одночасно і втілення в життя закладених у ньому принципів. Саме тому при вирішенні конкретних юридичних питань необхідно в першу чергу керуватися принципами права і, природно, знати ці принципи.

Література

1. Словник української мови: В 4 т. / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко; НАН України. Ін-т укр. мови. — К.: Паук. думка, 1996. — Т. 2. О-П.
2. Ожегов С. И. Словарь русского языка. — М.: Рус. яз., 1977.
3. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. — М.: Рус. яз., 1989.
4. Аслапян Н. П. Основы начала российского частного права: Автореф. дис... д-ра юрид. наук. — М., 2002.
5. Комиссарова Е. Г. Об основных началах гражданского законодательства // Журнал российского права. — 2001. — № 5.
6. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): Автореф. дис... д-ра юрид. наук. — К., 1999.
7. Колодій А. М. Принципи права України: Монографія. — К.: Юрішком Інтер, 1998.

УДК 347.4/5(477)

Т. С. Ківалова

ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Зобов'язання є однією із ключових цивільно-правових категорій, що зумовлює увагу до них як з боку законодавців (у ЦК України зобов'язанням присвячена спеціальна книга п'ята «Зобов'язальне право», яка займає майже половину обсягу Кодексу), так і науковців.

У зв'язку із значенням цієї категорії правознавці неодноразово зверталися як до аналізу її в цілому, так і досліджували ті чи інші її аспекти. Зокрема, проблемні питання зобов'язань та зобов'язального права розглядали такі відомі цивілісти, як Ф. К. Савін'ї [1], Є. Годеме [2], М. М. Агарков [3], А. А. Лунц, И. Б. Новицький [4], О. С. Йоффе [5], Р. Сават'є [6] та ін.

Проте загальноприйнята позиція щодо розуміння поняття та сутності цивільно-правових зобов'язань так і на була сформована. Що ж стосується системи зобов'язань, то вона взагалі не була предметом спеціальних досліджень сучасних цивілістів, хоча класифікація зобов'язань неодноразово обговорювалася правознавцями у зв'язку з характеристикою ними цієї категорії (передусім, у навчальних цілях).

Зазначеними обставинами і зумовлюється доцільність розгляду питань, що належать до проблематики, означеної вище.

Приступаючи до розгляду проблеми визначення поняття зобов'язання, слід зазначити, що перші спроби створення концепції зобов'язань та їх системати-